

Holik Ildikó: A pedagógusi pálya és a versenyképesség

Az elmúlt évtizedek társadalmi és gazdasági változásai új, egyre összetettebb igényeket támasztanak az iskolával és magukkal a pedagógusokkal szemben. Jól megfigyelhető, hogy átértékelődtek a pedagógusi hivatás kérdései, a tanároknak új kihívásokkal kell szembenézniük a mindennapi munkájuk során, megnöttek az elvárások, kibővültek a tanári feladatok.

Gyakran felmerül az a kérdés, hogy mennyire versenyképes a pedagógusi hivatás? Melyek azok a tényezők, amelyek befolyásolják a pedagógusi pálya versenyképességét? Mi jellemző a pedagógusi pálya összetételére? Mennyire becsüli meg a társadalom a pedagógusokat? Mennyire népszerű ez a szakma? Milyen karrier-lehetőségek vannak a pályán? Hogyan lehetne javítani a pálya versenyképességén? Jelen tanulmány e kérdésekkel foglalkozik.

A pedagógusi pálya összetételének változásai

A közoktatásban foglalkoztatott pedagógusok összetételének változásait három dimenzió mentén lehet megragadni:

- a nők arányának növekedésével,
- a pedagógusok átlagos életkorának (és tapasztalati idejének) növekedésével és
- (a fiatalabb korcsoportokban) a végzettség szintjének csökkenésével³¹⁶.

A pedagógusi pálya elnőiesedése

A pedagógusi pálya elnőiesedése közismert jelenség. Az ezredfordulón 82% volt a nők aránya a közoktatásban. Ez az arány az óvodapedagógusok létszámát tekintve a legmagasabb: 99,8%. Az alapfokú oktatásban 88%, a középfokú oktatásban pedig 61,1% a nők aránya. 2010-ben a közoktatás egészében 83% volt a nők aránya a teljes pedagóguslétszámon belül³¹⁷.

Összehasonlítva a hazánkban kialakult képet a nemzetközi tendenciákkal megállapíthatjuk, hogy Magyarországon a nők aránya minden oktatási szinten magasabb az OECD átlagánál (1999). A legjelentősebb különbség az alsó középfokon tanítók esetében fedezhető fel, ahol a hazai 85,5%-os női aránnyal szemben a tagországok átlaga 62,7%. Általánosan jellemző, hogy minél magasabb oktatási szintről beszélünk, annál nagyobb a férfi pedagógusok aránya³¹⁸.

Uniós adatok szerint 2009-ben hazánkban az alap- és a hagyományosan középfokúnak tekintett oktatási szintek (ISCED 1–3) átlagában a női pedagógusok aránya hazánkban 79% volt. Az európai uniós tagállamok közül a legmagasabb, 83-86%-os arányok a Balti-államokra alakultak ki. A közép-kelet-európai tagországok iskolarendszereiben nagyobb arányban alkalmaznak női munkaerőt, mint a nyugati országokban. A tagállamok közül a férfi tanerő aránya Luxemburgban a legjelentősebb, 40%-os, de a többi országhoz képest magas arány adódik Spanyolországra (37%) és Németországra (34%) is. Ezekben az országokban a középfokú oktatás második szakaszát jelentő ISCED 3 képzési szintben például már több férfi tanár dolgozik, mint nő, összhangban azzal a ténnyel, hogy a legtöbb országban a magasabb, s egyben jobban fizetett képzési szintek felé haladva egyre alacsonyabb szintűvé válik a női tanárok alkalmazása³¹⁹.

³¹⁶ Varga Júlia: *A közoktatásban foglalkoztatottak összetételének és keresetének változása (1992–2001)*. OKI, Budapest, 2004.

³¹⁷ Balázs Éva-Kocsis Mihály-Vágó Irén (szerk.): *Jelentés a magyar közoktatásról 2010*. Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, Budapest, 2011.

³¹⁸ Halász Gábor-Lannert Judit (szerk.): *Jelentés a magyar közoktatásról 2003*. Országos Közoktatási Intézet, Budapest, 2003.

³¹⁹ *Amit a tanári hivatásról a statisztika el tud mondani*. KSH, 2012. március. <http://www.ksh.hu/szamlap/hivatas.html>

Ha a közoktatásban foglalkoztatott pedagógusok megoszlását életkor és nem szerint együttesen vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy a fiatal, 30 év alatti, férfi munkaerő aránya igen alacsony (2,5%). A 30–39 éves korosztályban 4,6% az arányuk³²⁰.

Pedagógusok életkorának növekedése

A pálya versenyképességére hatást gyakorol, ha problémaként merül fel a tanári állomány elöregedése, azaz ha egyre kevesebb fiatal választja a pedagógushivatást és egyre több iskolában a tantestület nagy része nyugdíjhoz közel állókból tevődik össze. Hazánkban az utóbbi időszakban a korösszetétel erősen eltolódott az idősebb pedagógusok irányába. A tanárok közel egyharmada 50 évesnél idősebb és csupán 10 százalékuk fiatalabb 30 évesnél. A tanárok korösszetételének alakulása előrevetíti, hogy egy évtizeden belül a demográfiai folyamatok és a csökkenő tanulós szám ellenére a közoktatás pedagógusok iránti kereslete növekedni fog, mivel a nyugdíjba vonuló nagyszámú idősebb pedagógus egy részének állását be kell majd tölteni pályakezdő vagy a pályára visszatérni kívánó kollégákkal³²¹.

A végzettség szintjének csökkenése

További problémaként merül fel a pedagógusok végzettségi szintjének csökkenése, illetve a pedagóguspályát választók belépési eredményeinek romlása, pedig a versenyképesség egyik összetevője, hogy megfelelő felkészültségű pedagógusok kerüljenek a pályára.

Számos tanulással járt egy, a 2000-es évek elején készült felmérés, mely megállapította, hogy „a gyengébb felkészültségű továbbtanulók közül kerültek ki az új tanárok”³²². Szintén az idézett kutatás eredménye, hogy a pedagógusok kiválasztódási folyamatának minden pontján megfigyelhető a negatív önszelekció: azok jelentkeznek pedagógusképzésre, akiknek rosszabbak a középiskolás tanulmányi eredményei; a diplomát szerettek közül nagyobb valószínűséggel helyezkednek el tanári pályán azok, akik a képzés során gyengébb teljesítményt nyújtottak és a végzést követő 5. és 6. évben is a rosszabbul teljesítőket találjuk nagyobb valószínűséggel tanári pályán, mivel a jobb képességűek hagyják el inkább a közoktatás világát.

A pedagógusi pálya megbecsültsége

A pedagógusi pálya versenyképességének további meghatározó eleme a szakma megbecsültsége. Többek között ennek a kérdésnek is vizsgáltuk egy nemzetközi kutatás során, amelyet 2012-ben kezdtünk el³²³. A nemzetközi projekt óvodapedagógusokat és általános iskolai tanítókat kérdezett a társadalmi nem kérdéseiről és a pedagógusi hivatásról. A magyarországi kutatást 10 település 115 óvodapedagógusa és 78 tanítója körében végeztük. A kiválasztott intézmények Hajdú-Bihar, illetve Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében található, megyeszékhelyek, kisvárosok, valamint községek óvodái és iskolái³²⁴. A kutatás során a nemzetközi projekt magyarra lefordított önkéntes kérdőívét alkalmaztunk.

A pálya megbecsültségére vonatkozó adatok a pedagógusok alacsony társadalmi státuszára és jövedelmére mutattak rá. A megkérdezettek szerint egyértelműen magasabb a társadalmi státusza az

³²⁰ Halász Gábor-Lannert Judit (szerk.): *Jelentés a magyar közoktatásról 2003*. Országos Közoktatási Intézet, Budapest, 2003.

³²¹ Balázs Éva-Kocsis Mihály-Vágó Irén (szerk.): *Jelentés a magyar közoktatásról 2010*. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, Budapest, 2011.

³²² Varga Júlia: *Kiből lesz ma tanár? A tanári pálya választásának empirikus elemzése*. Közgazdasági Szemle, 2007/7–8. 609–627.

³²³ A projekt magyarországi kutatásának lebonyolításához Erdeiné Nyilas Ildikó, Fekete Ilona Dóra, Kissné Rusvai Julianna, Tukacs Tamás és Vargáné Nagy Anikó nyújtott segítséget.

³²⁴ A kutatást az alábbi települések óvodáiban, ill. általános iskoláiban végeztük: Baktalórántháza (18 válaszadó), Buj (4 válaszadó), Debrecen (79 válaszadó), Hajdúböszörmény (57 válaszadó), Levelek (9 válaszadó), Magy (3 válaszadó), Nyíregyháza (5 válaszadó), Nyírmeggyes (12 válaszadó), Tiszavasvári (2 válaszadó), Tolcsva (4 válaszadó).

orvosoknak, ügyvédeknek, vállalkozóknak, katonáknak, mérnököknek, valamint a bankároknak, mint a pedagógusoknak. A pedagógusokénál alacsonyabbnak ítélték meg a festő, a vízvezeték-szerelő, a kereskedő és a mezőgazda társadalmi megbecsültségét. A válaszadók többsége szerint valamennyi felsorolt foglalkozási csoportban magasabb a fizetés, mint a pedagógusoké (1. táblázat).

Az Ön hazájában milyen a pedagógusok státusza és jövedelme a többi foglalkozáshoz viszonyítva?	Százalék (%)							
	Megbecsültség				Fizetés			
Foglalkozás	Magasabb, mint a pedagógusoké	Meg-egyezik a pedagógusokéval	Alacsonyabb, mint a pedagógusoké	Nincs válasz	Magasabb, mint a pedagógusoké	Meg-egyezik a pedagógusokéval	Alacsonyabb, mint a pedagógusoké	Nincs válasz
Orvos	93.2	3.2	3.7	1.6	84.4	7.0	8.6	3.6
Ügyvéd	97.9	1.1	1.1	1.6	98.4	0.0	1.6	3.1
Festő	26.2	13.7	60.1	5.2	68.5	8.8	22.7	6.2
Vízvezeték-szerelő	29.0	14.8	56.3	5.2	61.3	8.8	29.8	6.2
Vállalkozó	73.4	8.7	17.9	4.7	97.3	2.2	0.5	4.7
Katona	64.3	13.5	22.2	4.1	80.1	11.0	8.8	6.2
Kereskedő	33.0	15.4	51.6	5.7	55.7	12.0	32.2	5.2
Mérnök	92.6	5.3	2.1	2.6	95.7	2.2	2.2	4.1
Mezőgazda, egyéni gazdálkodó	39.9	12.0	48.1	5.2	77.7	7.3	15.1	7.3
Bankár	92.6	2.6	4.7	1.6	97.9	1.1	1.1	3.1
Egyéb	13.0				12.4			

1. táblázat: A pedagógusok státusza és jövedelme a megkérdezettek megítélése szerint (n=193)

A kapott eredmény nem meglepő. Számos korábbi pedagógusvizsgálat felhívta erre a problémára a figyelmet. Az 1970-es pedagógusvizsgálatban a megkérdezettek a társadalmi megbecsültségüket egy hétfokú skálán átlagosan 3,1-re tették, a szülők körében élvezett megbecsültségüket pedig átlagosan 3,5-re. Anyagi megbecsültségükre átlagosan 2,5 osztályzatot adtak³²⁵.

A kilencvenes évek pedagógusai sem érezték igazán társadalmilag sokra értékelt tevékenységnek a tanári munkát³²⁶. 11 értelmiségi foglalkozás között a középiskolai tanárok a 8., az általános iskolai tanárok a 9., az óvodapedagógusok pedig a 11. helyre kerültek a pedagógusok megítélése szerint a megbecsültségi rangsorban. A közvélemény középiskolai tanári pályát közepesen megbecsült foglalkozásnak tartotta³²⁷.

A statisztikák egyértelműen rámutatnak arra is, hogy a bérezési aránytalanságok is számottevőek. Egyrészt hiába szerez több nő felsőfokú végzettséget, mint férfi, a diplomás férfiak átlagkeresete jóval magasabb, mint a nőké³²⁸.

³²⁵ Ferge Zsuzsa-Gazsó Ferenc-Háber Judit-Tánczos Gábor-Várhegyi György: *A pedagógusok helyzete és munkája* (Az MTA Szociológiai Kutató Intézet és a Fővárosi Pedagógiai Intézet vizsgálata). MTA Szociológiai Kutató Intézet, Budapest, 1972.

³²⁶ Szabó Ildikó: Tanárok szakma- és szerepfelfogása a kilencvenes években. In: Nagy Mária (szerk.): *Tanári pálya és életkörülmények*. Okker Kiadó, Budapest, 1998. 145-175.

³²⁷ Marián Béla: Mérlegen a középiskola. In: *Új Pedagógiai Szemle*, 1997/4. 43-55.

³²⁸ Segédanyag a két nem=egy igen c. projekthez.

http://szocantanszek.unideb.hu/tart/palyazat/Ket_nem_egy_Igen/index.html [2014. 06. 07.]

A pedagógusok keresete a 2002. évi közalkalmazotti béremelés nyomán jelentősen nőtt, és 2003-ban az óvodában és általános iskolában dolgozók bére az átlagos diplomás keresetek 70, a középfokú oktatásban dolgozóké pedig 80%-át érte el. Azóta azonban évről évre romlott ez a mutató, a tanárok kereseti lemaradása 2009-re már nagyjából az 1990-es évek elején megfigyelt szintre növekedett. 2010-ben az alapfokú oktatásban dolgozó pedagógusok átlagos keresete nem érte el a nem tanárként dolgozó diplomások keresetének 60%-át, a középiskolai tanároké pedig a diplomás átlagkeresetek csupán 68%-a volt.

Nemzetközi összehasonlításban is rendkívül kedvezőtlen a magyar pedagógusok helyzete. Az EU 19 országának átlagát tekintve a 15 év gyakorlattal rendelkező, alsó tagozaton (ISCED 1) dolgozó tanítók fizetése a saját országbeli 25-64 éves diplomások keresetének a 77%-át éri el, míg Magyarországon csak a felét; a felső tagozaton tanítók fizetése (ISCED 2) az EU 19 átlagában 81%, a középfokon (ISCED 3) oktatóké pedig 89%, miközben nálunk 50, illetve 60%³²⁹.

Tanulságos eredményeket hozott a 2010-ben végzett Diplomás pályakövetés vizsgálat, amely során többek között 738 pedagógus végzettségű frissdiplomás véleményét tükrözi pályáról. A válaszadók 35,5%-a egyáltalán nem vagy kismértékben, 40,7%-a közepesen, 17,1%-a nagymértékben és csupán 6,7%-a válaszolta azt, hogy teljes mértékben elégedett volna. Ez az arány azért is figyelemfelkeltő, mivel itt pályakezdő pedagógusokról van szó és már ők is ilyen nagymértékben elégedetlenek a jövedelmi viszonyokkal. Az óvodapedagógusok a többi csoporthoz képest kevésbé elégedetlenek, inkább a közepesen, illetve a nagymértékben elégedett kategóriát választották, miközben a tényleges jövedelmük alacsonyabb, mint a tanítóknak, tanároknak, gyógypedagógusoknak és szakoktatóknak, akik szintén szerepeltek a mintában.

A pálya presztízsével valamivel elégedettebbek voltak a Diplomás pályakövetés vizsgálatban megkérdezett pedagógusok. 20,2%-uk egyáltalán nem vagy kismértékben, 31,3%-uk közepesen, 28,2%-uk nagy mértékben, 20,3%-uk teljes mértékben elégedett a pedagógusi pálya presztízsével. A tanárok és tanítók összességében valamivel elégedetlenebbek a presztízsrel, mint az óvodapedagógusok³³⁰.

A pedagógusi pályán érezhető feszültség oldását a kereslet és kínálat egymáshoz igazítása jelenthetné, amihez egyszerre volna szükség a képzés korszerűsítésére, a teljesítményhez és a munkaterheléshez jobban illeszkedő bérezésre, az iskolavezetés színvonalának javítására és visszacsatolási mechanizmusok beépítésére a rendszerbe³³¹.

Annak ellenére, hogy a pedagógusi pálya megbecsültségét alacsonynak tartják és a fizetéssel sem elégedettek a kutatásunkban megkérdezett pedagógusok, 44%-uk soha nem gondolt arra, hogy abbahagyja a pedagógusi munkát, és más foglalkozást folytasson. Az indoklásuk szerint ez a munka abszolút megfelelő számukra. A szakma szeretetén kívül az is közrejátszik, hogy a válaszadók átlag életkora 45,61 év. Tehát arra is gondolnunk kell, hogy a negyven év fölöttieket nem szívesen veszik fel új munkaerőként, valamint a kor előrehaladtával egyre kevésbé érez hajlandóságot az ember új szakma, hivatás elsajátítására. A válaszadók 0,5%-a válaszolta azt, hogy folyamatosan gondolkodik azon, hogy elhagyja a pályát, 3,7%-ukban pedig rendszeresen felmerül ez a gondolat (2. táblázat). Ők a jobb fizetés reményében tennék ezt.

Akik folyamatosan vagy rendszeresen gondolkodnak a pályaelhagyáson, kivétel nélkül nagyvárosban laknak ($p=0,032$). Valószínűleg a kisebb településeken élőknek nincs vagy csak kevés lehetőségük van a változtatásra.

³²⁹ Balázs Éva-Kocsis Mihály-Vágó Irén (szerk.): *Jelentés a magyar közoktatásról 2010*. Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, Budapest, 2011.

³³⁰ Chrappán Magdolna: Pályaelégedettség és karriertervek a pedagógus képzettségű hallgatók körében. In: *Diplomás pályakövetés IV. Frissdiplomások 2010*. Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft, Budapest, 2010. 267-286. p

³³¹ Lannert Judit-Sinka Edit (szerk.): *A pedagógusok munka- és munkaidő-terhelése*. Kutatási beszámoló. TÁRKI-Tudok Zrt., Budapest, 2009.

Az utóbbi években elgondolkodott azon, hogy abbahagyja az óvodai munkát/tanítást és más foglalkozást folytasson?	%
2. folyamatosan	0.5
rendszeresen	3.7
néha	31.4
ritkán	20.4
soha	44.0
összesen	100.0
nincs válasz	1.0

táblázat: A pedagógusi pálya elhagyása iránti készletés (n=193)

Egyéb okként jelölték meg az anyagi, társadalmi megbecsülés hiányát (4-en), hogy sok a probléma a szülőkkel és gyerekekkel (3-an), hogy bizonytalan az állás (3-an), hogy időnként túl fárasztó és óriási a felelősség (ketten). Egy-egy pedagógus írta, hogy érdekesebb munkát szeretne, kevés szabadideje, illetve konfliktusok esetén gondolkodik a pálya elhagyásán. Volt, akit leginkább egy olyan szakma megszerzése érdekelne, amely tanítás mellett is gyakorolható.

Akiknek nem jutott eszébe a pedagógusi pálya elhagyása, azzal indokolták ezt, hogy szeretnek gyerekekkel foglalkozni, örömmel tölti el őket ez a munka és ebben van sikerélményük, szeretik kipróbálni magukat más területen is, állandó megújulást igényel, érdekes ez a szakma, illetve sok szeretetet lehet adni és kapni.

3. Karrierlehetőségek

A pedagógusi pályán egyfajta karrierlehetőségnek számít a vezetői pozíció. Kutatásunk azzal is foglalkozott, hogy mennyire érdeklik a megkérdezett pedagógusokat az adminisztrációs és menedzsment feladatok, illetve mennyire vonzó számukra a vezetői pozíció. A kutatás rávilágított arra, hogy a megkérdezettek nem igazán szeretnék adminisztrációs, illetve menedzsment feladatokat végezni (3. táblázat). 31,1%-uk egyáltalán nem érdeklődik az ilyen jellegű munka iránt, 20%-uk egy kicsit, 31,1%-uk valamennyire. Csupán 11,6%-ukat érdekli meglehetősen és 6,3%-ukat nagyon ez a terület.

Érdekelnék Önt az adminisztrációs, illetve a menedzsment feladatok?	%
igen nagyon	6.3
meglehetősen	11.6
valamennyire	31.1
kicsit	20.0
egyáltalán nem	31.1
összesen	100.0
nincs válasz	1.6

3. táblázat: Az adminisztrációs, illetve a menedzsment feladatok elvégzése iránti motiváció (n=193)

Akik érdeklődnek e terület iránt, leginkább azzal indokolták, hogy szeretnék segíteni az oktatás minőségének fejlesztését és több pénzt akarnak keresni ezzel. Akik nem érdeklődnek az adminisztrációs, illetve menedzsment feladatok iránt, azzal indokolták, hogy inkább jobban szeretnek gyerekekkel dolgozni. A válaszadók nagy részét tehát kevésbé vagy egyáltalán nem érdekli az irányítással kapcsolatos feladatok.

A válaszadók nagy többsége (83,2%-a) egyáltalán nem szeretne igazgató lenni (5. táblázat). Csupán 2,1%-uk nyilatkozta azt, hogy nagyon szeretne vezetői pozíciót betölteni. Szignifikáns kapcsolat áll

fenn a válaszadó kora és a vezetői pozíció elérésének szándéka között ($p=0,022$), de elmondható, hogy a fiatalabbak ugyanúgy nem szeretnék vezetők lenni, mint az idősebbek. Azok, akik valamilyen (főként kismértékű) hajlandóságot mutattak arra, hogy vezetők legyenek, főként 45 éven felüliek voltak.

Ha tehetné, Ön szeretne óvodavezető/iskolaigazgató lenni?	%
nagyon	2.1
eléggé	1.1
valamennyire	6.8
kicsit	6.8
egyáltalán nem	83.2
összesen	100.0
nincs válasz	1.6

4. táblázat: A válaszadók törekvése a vezetői pozíció eléréséért ($n=193$)

Akik szeretnék vezetők lenni, elsősorban azzal indokolták, hogy meg kívánják oldani a jelenlegi helyzetet az intézményben. Akik elhatárolódnak a vezetői szereptől azzal érveltek, hogy szívesebben foglalkoznak gyerekekkel.

Az egyéb kategóriába a legtöbben azt írták, hogy nem érzik magukat „vezető típusnak”, nem eléggé rátermettek, ezért nem szeretnék vezetők lenni. A vélemények között szerepel továbbá, hogy sok stresszel jár ez a munka, a felelősséghez viszonyítva alacsony a fizetés, ez hálátlan feladat és túl sok az adminisztratív munka, illetve jobban érdeklik őket a szakmai, módszertani vonatkozások, a nevelési lehetőségek. Voltak, akik szívesen kipróbálnák magukat vezetői minőségben, illetve azért lennének szívesen vezetők, hogy korszerű, szép intézményük legyen, valamint szeretnék szervezni az intézmény életét.

Összefoglaló

A tanulmány abból a gondolatból indult ki, hogy mennyire versenyképes a pedagógusi pálya és milyen dimenziók mentén lehetne megragadni a versenyképesség fogalmát. Elsőként a pálya összetételével, majd a pedagógusok elégedettségével, megbecsültségével és a karrierlehetőségekkel foglalkoztunk – országos statisztikák és saját kutatási eredmények alapján.

A különböző adatok alapján megállapítottuk, hogy számos probléma merül fel a pályán a nemek arányát, a korösszetételt, valamint a képzettségi és tudásszint tekintetében. A vizsgált pedagógusok nem érzik kellően megbecsültnek a szakmát - sem anyagilag, sem erkölcsi tekintetben. Ennek ellenére viszonylag kevesen gondolnak a pálya elhagyására. A karrierlehetőségek viszonylag szűkösek ebben a viszonylatban, de kutatásunkban a megkérdezett pedagógusok nem is törekednek a vezetői pozíció megszerzésére.

A pedagógusi pálya a megfigyelhető nehézségek ellenére továbbra is versenyképes és keresett lehet. Erre utalhatnak a felsőoktatásban a felvételi eljárások adatai és tapasztalatai. 2013-ban a felvettek 11%-át képviselte a pedagógusképzés területe. Így a gazdaság- és a műszaki tudományok mögött, a 3. helyen szerepelt³³².

³³² A 2013-as általános felvételi eljárás – gyorsjelentés.

http://www.felvi.hu/felveteli/ponthatarok_rangsorok/jelentkezo_es_felvettek/2013A_felvettek?itemNo=2
[2014. 02. 28.]

Jelen tanulmány egy elméleti keretrendszert kíván adni, mely segítségével vizsgálható a belső és külső integráció hatása az identitásképződésre, illetve ezen tényezők integrált hatása a társadalmi tőkén és a beágyazottságon keresztül a gazdasági versenyképességre.

A külső integráció magába foglalja a gazdasági és társadalmi aspektusokat, azaz hogy egy adott migráns milyen könnyen tud mozogni a befogadó társadalomban – vertikálisan és horizontálisan; gazdaságilag, társadalmilag és politikailag – bármifajta diszkrimináció nélkül. Belső integráció alatt pedig azt értjük, hogy az egyének mennyire tudják elfogadni és magukévá tenni a befogadó társadalom értékeit és normáit, szabályait, mely így nagyban összefügg a kulturális integrációval.³³³

A külső integráció vizsgálatához Ager és Strang³³⁴ ajánl egy fogalmi keretrendszert, mely materiális erőforrásként négy területet határoz meg: a foglalkoztatást, a lakhatást, az oktatást és az egészséget. Ezek mellé társulnak a szociális kapcsolatok, az áthidaló társadalmi tőke (*social bridges*), az összekötő társadalmi tőke (*social bonds*) és a társadalmi intézmények (*social links*). Erre a két fajta területre facilitátorként hat – az integráció szempontjából – a nyelvtudás és a befogadó társadalomra vonatkozó kulturális ismeretek, valamint a biztonság és stabilitás. Mindezen területek és facilitátorok pedig a polgári és politikai jogok talaján állnak. A sikeres – külső – integráció egyik kulcsa az erőforrásokban rejlik. A foglalkoztatás nem csak a gazdasági függetlenséget jelenti, hanem érintkezési pontot a befogadó társadalommal, mely növeli az áthidaló tőkét és lehetőséget ad a helyi nyelv elsajátítására. A lakhatás teremtheti meg az „otthon” érzését a bevándorlókban és nyújthat biztonságérzetet, de ugyan úgy lehet a diszkrimináció és szegregáció kifejeződése is. Az oktatás nem csak a gazdasági siker egyik kulcsa, de ez is kapcsolódási lehetőséget kínál a helyi társadalommal, így nagyban támogatja az integrációt. Az egészség területe Ager és Strang munkájában az egészségügyi ellátás hozzáférhetőségére utal, de a bevándorlók jólétéhez – és integrációjához – nagyban hozzátartozik a fizikai és mentális egészségük, mely utóbbi a migrációval drasztikusan romolhat. A szociális kapcsolatok mibenlétét alább, a belső integráció viszonylatában tárgyalom még részletesebben, itt csak annyit, hogy az áthidaló társadalmi tőke a többségi társadalommal létesített kapcsolatokra utal, míg az összekötő inkább a bevándorló közösségen belüli kapcsolatokra. A társadalmi intézmények pedig főként az azokba vetett bizalom indikátoraiként definiálhatóak.

A belső integráció megértéséhez John W. Berry elmélete³³⁵ vihet közelebb. Berry az integráció kulturális aspektusát minden esetben ekvivalensnek tekinti az akkulturációval, abban az értelemben az egy „kulturális változás, mely folyamatos, két különböző kulturális csoport közvetlen kapcsolatából ered.”³³⁶ Az akkulturáció mértékét és fajtáját két indikátor határozza meg. Egyfelől, hogy az adott csoport mennyire tartja fontosnak a saját kultúra fenntartását, ápolását, ami meghatározza a putnami³³⁷ összekötő társadalmi tőke milyenségét és mennyiségét, ez által nagy hatást gyakorol a csoport beágyazottságára, mivel az autonóm kulturális repertoár megőrzésének nagy szerepe van a 'korlátozott szolidaritás'³³⁸ kialakulásában és fenntartásában. Minél erősebb a saját kultúra megőrzésének gyakorlata, annál inkább lehet számítani a csoporttagok összetartására, támogatására. A másik indikátor a többségi társadalomban való részvétel. Míg az előző indikátor a belső integráció **rezisztív** oldalát jelenti meg, tehát hogy mennyiben és mit őriznek meg az eredeti kultúrájukból a

³³³ Berns-MecGow 2007/2008

³³⁴ Ager – Strang 2008

³³⁵ Berry 1987 és 1997

³³⁶ Berry 1997:491

³³⁷ Putnam 1993

³³⁸ Csoportorientált viselkedés, ami a nehézségekkel szembesülő emberek között alakul ki (Portes-Sensenberner 2012).

bevándorlók, addig itt a valós integrációról van szó, hogy mennyire tudnak és akarnak³³⁹ részt venni a befogadó társadalom életében, akár gazdasági akár értékrendbeli hasonlóságok és különbségek mentén. Azonban, ha ezt a beágyazottság felől nézzük, akkor azt láthatjuk, hogy a putnami áthidaló társadalmi tőke negatív hatással van a csoporton belüli 'kikényszeríthető bizalomra'³⁴⁰, mivel egy nyílt struktúrában³⁴¹ már nem csak a csoport a kizárólagos forrása bizonyos jutalmaknak, továbbá a deviáns gazdasági viselkedés szankcionálása is nehezebb a közösségen belül (erről konkrét példával szolgál egy korábbi tanulmányom egy az Egyesült Államokban élő magyar közösségről³⁴²).

Mindezek alapján Berry négyféle akkulturációs stratégiát különböztet meg (1. táblázat). Amikor a saját kultúra megőrzésére való törekvés pozitív és a többségi társadalomban való részvétel is, azt nevezi Integrációnak, míg amikor mind a kettő negatív, akkor beszélhetünk Marginalizációról. Ha a saját kulturális jegyek megtartása a kizárólagos érték, és a befogadó társadalom értékeit nem fogadják el, nem vesznek részt abban, akkor Szegregációról vagy Szeparációról beszélhetünk attól függően, hogy rájuk kényszerített vagy önkéntes ez a megfosztottság. Amikor pedig csak a többségi társadalom és az abban való érvényesülés/részvétel a mérvadó, akkor Asszimilációról beszélhetünk.

Kapcsolat a többségi társadalommal²

		+	-
Saját kultúra fenntartása ²	+	Integráció	Szegregáció/Szeparáció ²
	-	Asszimiláció	Marginalizáció

Forrás: Berry 1997

Természetesen ezek a kategóriák idealisztikusak, rengeteg variációja létezhet minden egyes stratégiának attól függően, hogy milyen mértékű egyik vagy másik indikátor jelenléte. Továbbá nem önkényesek, a legtöbb esetben nem az egyes migránsok döntenek a folytatandó stratégiáról mint individuális aktorok – még ha az egyénnek nagy szerepe is van – hanem külső tényezők határozzák meg, hogy milyen akkulturációs stratégia folytatható. Illetve közelről sem statikusak ezek a stratégiák. Változhat a saját kultúrához, közösséghez való hozzáállás akár egyéni, akár csoport szinten. Például az Egyesült Államokban megfigyelt közösségben ahogy egyre több csoporttag lépett ki a dokumentálatlan migráns státusból a zöldkártya megszerzésével, és léptek be a munkaerőpiac legális szektorába, úgy lett egyre nyíltabb a közösség struktúrája és az ő számukra egyre kevésbé fontos a saját – etnikus – kultúra fenntartása. Ugyan így a befogadó társadalom hozzáállása is folyamatosan változhat megkönnyítve vagy nehezítve a részvételt az adott migráns csoport számára, mint azt megfigyelhettük a muszlim bevándorlók esetében 2001-es eseményeket követően az Államokban és később Európa-szerte vagy a gazdasági világválság hatására megélnékvült közép-kelet európai munkavállalókkal szembeni negatív attitűd a nyugat-európai országokban.

Berry akkulturációs modelljét vették alapul Phinney és kollégái³⁴³ a bevándorlók többes identitásának felvázolásához. A többségi társadalommal fenntartott kapcsolatok leképeződését nevezik 'nemzeti' identitásnak (*national identity*), azaz hogy mennyiben jelenik meg a migránsok identitásában a befogadó társadalomhoz való tartozás. Ez egyenesen arányos a belső integráció erősségével, hiszen amennyiben nem tudnánk elfogadni a többségi társadalom értékeit és normáit, nem is tudnánk azokkal azonosulni és magukat azon csoport/közösség tagjának tekinteni. Valamint a külső integráció

³³⁹ Jelen esetben, teoretikusan nem számít, hogy a lehetőségektől való megfosztottságról (*segregation*) vagy saját döntésen alapuló, ön-kizárásról (*separation*) van-e szó.

³⁴⁰ „Az egyes csoporttagok jelenbeli vágyaikat alárendelik a kollektív elvárásoknak, számítva [...] azokra a hosszú távú piaci előnyökre, amelyeket a csoportban való tagság biztosít.” (Portes-Sensenberenner 2012:56)

³⁴¹ Coleman 1998

³⁴² Hunyadi 2012

³⁴³ Phinney at al. 2001

foka szintén pozitívan hat a 'nemzeti' identitás képződésre azáltal, hogy az adott egyén a befogadó ország polgáraihoz minél hasonlóbban tud mozogni a társadalmi, gazdasági és politikai, így annál jobban tud azonosulni velük. Eszerint azokban az akkulturációs stratégiákban jelentkezik várhatóan erősebben, ahol befogadó társadalommal való viszony pozitív (Integráció, Asszimiláció). Ez olyan formákban nyilvánulhat meg, mint az állampolgárság felvétel, különösen ott, ahol ehhez nem kötődnek különösebb gazdasági vagy politikai érdekek, mint például az Európai Unió belüli munkaerő-áramlás esetében.

A saját kultúrához való kötődés leképeződését Phinney-ék 'etnikai' identitásnak (*ethnic identity*) nevezik, mely a saját etnikai csoporthoz tartozást foglalja magába, ezáltal pedig a kibocsátó országhoz való kötődést. Az etnikai identitás erősnek mutatkozhat az Integrációs és a Szeparációs akkulturációs stratégiában, azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, egyfelől, hogy az új kölcsönhatások – pl. a többségi társadalommal vagy más kisebbségi/bevándorló csoportokkal – új kulturális formákat hozhatnak létre, másfelől pedig éppen a szegregáció által megragadhat a csoporttudat egy adott állapotban mely nem követi a kibocsátó társadalomban történő változásokat, ezáltal eltávolodik attól is, egyfajta zárványként őrizve az eredeti állapotokat, de már mintegy önálló entitásként.

Ezen okok miatt vélem hasznosnak Phinney-ék kettős modelljét kiegészíteni egy harmadik identitás konstrukcióval, a diaszporikus identitással, mely az adott, lokális (bevándorló) csoport sajátja, részben független a kibocsátó országtól – etnikai identitástól – részben pedig a befogadó társadalomtól – a 'nemzeti' identitástól – miközben e kettő között oszcillál. Erősségét az határozza meg, hogy milyen a bevándorló csoporton belüli társadalmi beágyazottság.

A különböző identitásokban leképeződő kötődéseknek természetesen gazdasági vonatkozásai is vannak, melyek hasonlóan az identitáskonstrukciókhoz nem kizárólagosak, hanem egymás mellett léteznek. A befogadó társadalom felé való kötődés nem csak a fentebb említett állampolgárság kérdését érinti – mely államgazdasági szempontból jelentős – hanem érinti a tőkeberuházások helyét is, hiszen ha valaki jobban kötődik egy adott országhoz, nagyobb valószínűséggel fog ott például ingatlant vásárolni vagy épp céget alapítani. Mindez persze nem zárja ki, hogy a kibocsátó országában (is) befektessen. A kibocsátó ország felé irányuló kötődés gazdasági vetületei olyan formán jelenhetnek meg, mint az otthoni státuszrepresentáció³⁴⁴, ide értve a vebleni hivalkodó fogyasztást és dologtalanságot³⁴⁵ és a hazautalások. Míg a diaszpóra iránti elkötelezettség főként a kikényszeríthető bizalom mint társadalmi tőke általi gazdasági előnyöket eredményezhet, azaz a gazdasági tranzakciók rugalmasságát a formális szerződések csökkenése révén és a csoport által birtokolt gazdasági erőforrásokhoz való privilegizált hozzáférést.³⁴⁶

Felhasznált irodalom

Ager, A – Strang, A.: Understanding Integration: A Conceptual Framework. *Journal of Refugee Studies*. 2008 Vol. 21, No. 2. 166-190.

Berns-McGow, Rima: Redefining "Diaspora": The Challenge of Connection and Inclusion. *International Journal*, 2007-2008 Vol. 63, No. 1, (Winter), 3-20

Berry, J. W.: Immigration, Acculturation, and Adaptation. *Applied Psychology: An International Review*. 1997/46 (1), 5-68

Berry, J.W. – Kim, U. – Minde, T. – Mok, D.: Comparative studies of acculturative stress. *Inernational Migrarion Review*. 1987/21. 491-511.

³⁴⁴ Ld. Hunyadi 2010

³⁴⁵ Veblen 1975

³⁴⁶ Portes – Sensenbrenner 2012

- Coleman, James S. A társadalmi tőke az emberi tőke termelésében. . In *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Szerkesztette Lengyel György – Szántó Zoltán. Aula Kiadó. Budapest. 1998. 11-44. p.
- Hunyadi, M Migrációs stratégiák a tengeren innen és túl. *Néprajzi Látóhatár*, 2012. 21. évf. 4. szám
- Phinney, J. S. – Horenczyk, G. – Liebkind, K. – Vedder, P.: Ethnic Identity, Immigration, and Well-Being: An Interactional Perspective. *Journal of Social Issues*, 2001 Vol. 57, No. 3, 493-510
- Portes, A – Sensenbrenner, J.: Beágyazottság és bevándorlás: megjegyzések a gazdasági cselekvés társadalmimeghatározóiról. In *A migráció szociológiája 1*. Szerkesztette Sik Endre. ELTE TÁTK. Budapest, 2012. 54-74.
- Putnam, R 'The Prosperous Community: Social Capital and Public Life', *American Prospect* 1993/13: 35–42.
- Veblen, Thorstein: *A dologtalan osztály elmélete*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1975